

ARVOSTELUT

Kurinpitoa, normalisointia ja tietovaltaa – suomalaisen sairaanhoitajatarkasvatuksen historiaa foucaultilaisittain

Arto Jauhiainen

Sarkio, Maria 2007. Sairaanhoitajaksi kasvattaminen. Sairaanhoitajakoulutus ja siinä käytetyt oppikirjat Suomessa vuoteen 1967 asti. Helsingin yliopisto. Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 208. 436 s.

Maria Sarkio tarkastelee väitöskirjassaan suomalaisen sairaanhoitajakoulutuksen historiaa ja erityisesti siinä käytettyjä oppikirjoja vallan ja valtaprosessien näkökulmasta. Työ on lähtökohdiltaan monitieteinen ja -aineksinen. Tutkimus voidaan paikantaa ammattikasvatuksen historian, oppikirjatutkimuksen sekä professiotutkimuksen traditioihin. Lisäksi tekijä määrittelee tutkimuksensa sisältävän kasvatussociologian ja hoitotieteen elementtejä. Sairaanhoitajan koulutusta ja sairaanhoitajaksi sosiaalistumista analysoidaan identiteetin muodostumisen näkökulmasta, ja tutkimuksessa vilahtelee piilo-opetussuunnitelman käsite. Kyse on myös teorialähtöisestä kasvatushistoriallisesta tutkimuksesta, sillä työn teoreettinen päälinjaus rakentuu Foucault'n valta-analyysille. Lukuisten näkökulmien ja käsitteiden mahduttaminen samaan tutkimukseen on kunnianhimoinen ja haastava tehtävä, jossa vaarana on teoreettisen viitekehysten hajanaisuus ja irrallisuus suhteessa työn empiiriseen osaan.

Tutkimuksen moniaineisuus heijastuu työn perusrakenteessa, joka ei ole aivan ongelmaton. Ensimmäinen osa kuvaa työn teoreettista viitekehystä, menetelmiä ja aineistoa. Toisessa osassa tarkastellaan koulutuksen muotoutumista ja oppikirjoja erikseen omissa luvuissaan. Kolmannessa osassa avataan kohteeseen uusia teoreettisia näkökulmia professio-tarkastelun ja identiteetin rakentamisen suunnasta. Samalla siirrytään toisen osan osittain kronologisesta rakenteesta puhtaasti temaattiseen rakenteeseen. Ratkaisu ei ole kaikkein lukijaystävällisin. Esitys sisältää paikoin turhia toistoja, takautumia sekä asioiden ennakoimista, jotka tekevät lukemisesta vaivalloista.

Tutkimuksen johdantoluvussa tekijä luo katsauksen sairaanhoidon kehityslinjoihin. Tämän jälkeen esitellään aikaisempaa sairaanhoitajakoulutuksen historian tutkimusta, oppikirjatutkimusta sekä sairaanhoitajan ja lääkärin asiantuntijatiedon tutkimusta. Tarkastelut ovat selkeitä ja tiiviitä osoittaen tekijän tuntevan hyvin alueen kirjallisuutta ja aiempaa tutkimusta.

Tutkimuksen teoreettis-käsitteellinen viitekehys rajautuu Foucault'n historialliselle valta-analyysille, genealogialle. Valinta ei ole uusi eikä omaperäinen, mutta sitäkin haastavampi. Sarkio ei eksplisiittisesti perustele valitsemansa valtanäkökulmaa. Esimerkiksi viittaukset sosiologian klassikoiden valtateorioihin jäävät sananmukaisesti viitteellisiksi – siis alaviitteiden varaan. Vaikka oppikirjoissa ei sairaanhoitajien sukupuolta kyseenalaistettuakaan, lukija jää kaipaamaan tarkempia perusteluja myös sille, miksi gender-näkökulma on rajattu tutkimuksesta ulos.

Analyysin keskiössä on Foucault'n kolme vallankäytön muotoa: kurinpidollinen, nor-

malisoiva ja tietovalta. Näiden lisäksi Sarkio erittelee teoriaosassa lukuisia muita Foucault'n käsitteitä, minkä tähden luvun tarjoamasta käsitteverkostosta on vaikea saada selkeää kuvaa. Tästä voi syyttää myös esityksen jäsentelyä. Ensin tarkennetaan tutkimuskohde ja määritellään tutkimusongelmat ja vasta tämän jälkeen eritellään näihin sisältyvää Foucault'n käsitteistöä. Niinpä lukijalle jää epäselviksi sellaisten Foucault'n keskeisten käsitteiden kuin diskurssi ja dispositiivi merkitys juuri tämän tutkimuksen kannalta.

Tarkasteltavan tutkimuksen vahvuus on sen empiriassa, tapahtumahistorian kuvauksessa ja analyysissa. Aineisto koostuu sairaanhoitajien koulutuksessa käytetyistä oppikirjoista ja niihin liittyvistä arkistomateriaaleista, komiteamietinnöistä arkistoiheen sekä sairaanhoitaja- ja lääkärijärjestöjen ammattilehdistä. Näiden lisäksi on hyödynnetty historiikkeja sekä muita tutkimuksia. Aineistoa on täydennetty muutamalla henkilökohtaisella tiedonannolla. Tutkimuksessa hyödynnetty aineisto on vakuuttava ja tekijä tuntee sen hyvin.

Tutkimuksen metodiksi Sarkio on valinnut teorialähtöisen, deduktioon perustuvan kasvatushistoriallisen dokumenttianalyysin. Menetelmävalintaansa – erityisesti deduktiivisen analyysin soveltamista – tekijä perustelee työn selkeärajaisella teoriakehyksellä. Aineiston analyysi on seikkaperäisesti kuvattu.

Kokonaisuudessaan tutkimus antaa vaikutelman huolellisesti ja perusteellisesti toteutetusta historiallisesta analyysistä. Tämä ei kuitenkaan poista sitä ongelmaa, että Sarkio ei juuri lainkaan erittele tutkimustaan historian tutkimuksen metodologian näkökulmasta. Johdannossa (s.1) hän tekee avauksen tähän suutaan toteamalla, että ”menneisyyttä ei voi arvostella tämän päivän perusteella”. Tämän jälkeen hän viittaa tutkimuskohteensa ajalliseen etäisyyteen, jotta sitä on ylipäänsä mahdollista tutkia: ”Nyt on riittävästi ajallista etäisyyttä sairaanhoitajakoulutuksen alkuvaiheisiin...” Nämä toteamukset herättävät kysymyksiä, joita tekijän soisi käsittelevän seikkaperäisemmin. Minkälainen lähestymistapa tekijällä on historian tutkimukseen? Miten tutkija mieltää ajan historian tutkimuksessa? Entä oman tutkijapositionsa suhteessa tutkimuskohteeseensa?

Tutkimuksen historiallinen analyysi kattaa sangen pitkän aikajakson ulottuen 1800-luvun jälkipuoliskolta aina vuoteen 1967. Aikarajaus on hyvin perusteltu. Luvuissa 3–6 noudatetaan kausijakoa, jossa niin sairaanhoitajien koulutusta kuin oppikirjojakin analysoidaan ennen ja jälkeen vuoden 1930, jolloin koulutus yhtenäistettiin. Takarajan asettamista vuoteen 1967 on perusteltu hallinnollisella uudistuksella, jonka seurauksena koulutus siirtyi lääkintöhallitukselta ammattikasvatustahallitukseen alaisuuteen.

Sarkion esitys on kauttaaltaan perusteellista ja huolellista, paikoin turhankin yksityiskohtaista dokumentointia. Työssä olisi ollut tiivistämisen varaa. Esimerkiksi kansainväliset tarkastelut ja muiden maiden kehitysten vaikutukset suomalaiseen sairaanhoitajakoulutukseen olisi voitu esittää tiiviimminkin, etenkin kun kyse ei ole varsinaisesti vertailevasta otteesta. Kun tutkimukseen sisältyy myös runsaasti instituutiohistoriallista dokumentointia, olisi esimerkiksi koulutusrakenteen komiteoiden kuvaaminen aikakaavioina ollut enemmän kuin suotavaa.

Kolmannessa luvussa Sarkio maalaa vivahteikkaan taustakuvan modernisoituvan Suomen terveydenhuollon kentän muototutumisesta: ideologioista, toimijoista, hierarkioista, kentistä, rintamalinjoista ja ristiriitaisuuksista. Leimallista koulutuksen varhaisvuosille olivat epäyhtenäisyys ja ”työssäoppiminen”, oppipoika-malli. Sairaanhoitaja-ammatin kehitys ja koulutus perustui kutsumussairaanhoitajan ideaalille, jonka mukaan sairaanhoitaja oli ensi sijassa lääkärin apulainen. Tämä ”oikean” sairaanhoitajan malli säilyi koulutuksessa ja oppikirjoissa aina 1950- ja 1960-luvulle saakka.

Sarkion luoma historiankuva korostaa kehityslinjaa, jossa yhteiskunnallisesti vaikutusvaltainen lääkäriprofessio lääkintöhallituksen tukemana jarruttelee nuoren ammattikunnan ammatillistumis- ja kehittämispyrkimyksiä. Professionaalinen valtakamppailu konkretisoituu kiistaan pohjakoulutuksesta ja koulutuksen pituudesta. Kyse oli Daavidin ja Goljatin kamppailusta, sillä lääkärinkunta oli jo 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien asiantuntijavallan kahvoissa halliten lääkintöhallitusta. Lääkäreillä oli yliedustus myös sairaanhoitajakoulutusta suunnittelevissa koulutuskomiteoissa.

Sarkio dokumentoi uskottavasti lääketieteellisen tiedon dominoivuuden, joka heijastui pitkään oppikirjoissa ja opetussisällöissä. Paikoin tutkija päätyy yksipuolisiin päättelyketjuihin ja tulkintoihin. Esimerkiksi lääkintöhallitus näyttäytyy usein jonkinlaisena jarrutusinstituutiona. Kuitenkin lääkintöhallitus oli 1950- ja 1960-luvuilla edesauttamassa sairaanhoitajakoulutuksen yliopistollistamista. Vaikka tekijä siis pyrkii tutkimaan lääkintöhallitusta ei-monoliittisena ja toimijoiden näkökulmasta, jää keskusvirasto sittenkin melko kasvotomaksi valtakoneistoksi ja toimijanäkökulma valitettavan ohueksi.

Toisaalta Sarkio nostaa analyysissään tarkkanäköisesti esiin myös valtasuhteiden ja -prosessien eri vivahteet ja ristiriitaisuudet. Esimerkiksi 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa sairaanhoitajakunta ei ollut koulutuskysymyksissä yksimielinen. Hoitajakunnan (valta)eliitin intressit olivat paikoin yhteneväisiä lääkintöhallituksen kanssa.

Yksi mielenkiintoisimmista väitöskirjan tuloksista on, että sairaanhoitajakunnan alisteinen asema ei ulottunut oppikirjoihin. Hoitajakunnalla oli oppikirjatuotannossa monopoliasema, minkä turvin se pystyi tehokkaasti vaikuttamaan myös koulutuksen sisältöihin. Oppikirjat olivatkin Sarkion tulkinnan mukaan alue, jolla sairaanhoitajilla oli selkeä valta-asema, jota ammattikunta myös suojeli ja käytti taitavasti hyväkseen. Aina 1950-luvulle saakka oppikirjat samoin kuin sairaanhoitajakunta itse loivat ja vahvistivat – normaalistivat – lääkärille alisteisen kutsumussairaanhoitajan ideaalityyppejä. Ne eivät olleet niinkään ammattikuntien välisen hegemoniakamppailun foorumi, vaan myös sairaanhoitajien ja lääkäreiden yhteistyön foorumi. Kirjoittajan sanoin ne ilmensivät positiivista valtaa.

Verisimmät professionaaliset kamppailut kulminoituivat kysymyksiin pohjakoulutuksesta ja koulutuksen pituudesta. Toisaalta oppikirjojen teoreettisuudesta käydyt keskustelut heijastelevat tietoon kytkeytyvää valtakamppailua eli sitä, mikä on soveliaista tietoa sairaanhoitajalle.

Kolmannen osan temaattisessa tarkastelussa analysoidaan sairaanhoitajaksi kasvattamista professio- ja identiteettikäsitteiden näkökulmasta. Sarkio näyttää sitoutuvan uusweberiläiseen professionäkemykseen, jossa korostuvat ammattikuntien monopolisointi- ja kontrollointipyrkimykset. Tarkastelussa nousee esiin historian ja sen suurnaisten käyttäminen ammattikunnan professioideologian välineenä. Sarkio on myös oivaltavasti rinnastanut hoitoammattien hierarkioiden syntyä ja jännitteitä sairaanhoitajien ja lääkäreiden väliseen hierarkia-asetelmaan ja kehitykseen.

Sairanhoitajaidentiteetin muotoutumista ja muutoksia tarkastellessaan Sarkio nostaa esille fyysisen kurinpidon, tarkkailun ja normaalistavan vallankäytön kudelmat, jotka läpäisivät sairaanhoitajaksi kasvattamisen käytäntöjä. Aina 1960-luvulle saakka säilynyt oppilaskotijärjestelmä oli muotopuhdas matriarkaalinen tarkkailevan kurinpidon tyyssija, yhdenlainen panoptikon. Vuosisadan alusta alalle soveliaiden ja soveltumattomien valikoimis- ja ulossulkemismekanismit, oppilasarvostelun käytännöt sekä lähes kirjaimellisen millimetrintarkat työpukeutumisen säännöt olivat sairaanhoitajaksi sosiaalistamisen normaalikäytäntöjä, joista aika ja aktiivinen vastarinta alkoivat ajaa ohi toisen maailmansodan jälkeen.

Työn aihe on tärkeä ja hyvin perusteltu. Vaikka sairaanhoitaja-ammattia on aiemmin niin Suomessa kuin ulkomailla tutkittu varsin runsaasti, ei maamme sairaanhoidon koulutuksessa käytettyjä oppikirjoja ole laajemmin tutkittu, eikä valtaprosessien näkökulmasta oikeastaan lainkaan. Rakenteeseen ja tietynlaiseen epätasaisuuteen liittyvistä ongelmista huolimatta laaja tutkimus pysyy tekijän käsissä. Se historiankuva, jonka tekijä lukijalleen esittää kohteestaan on vivahteikas ja monipuolinen, paikoin oivaltavakin. Tutkimus tuo uutta ja tarkentavaa tietoa sairaanhoitajien koulutus- ja ammattihistoriaan, joiltakin osin haastaen myös aiempia tulkintoja.

Arto Jauhiainen toimii yliassistenttina Turun yliopiston kasvatustieteiden laitoksella.

Kansalliset päämäärät lastensuojelulasten koulutuksen tienviitoittajina

Jukka Rantala

Nieminen, Marjo 2007. Lastensuojelulapset ja koulutus sosiaali- ja koulutuspoliittisessa keskustelussa 1900–1930-lukujen Suomessa. Turun yliopiston julkaisuja C 259. 226 s.

Marjo Niemisen tutkimus kohdistuu kasvatuksen kannalta marginaaliryhmään, lastensuojelulapsiin. 1900-luvun ensi vuosikymmenten kasvatusta on tutkittu runsaasti. Niemisen tutkimus puoltaa silti paikkaansa monestakin syystä: lastensuojelulapsiin kohdistuvan virallisen asiantuntijapuheen tarkastelu kertoo kansalaisuuden rakentamisesta sekä huono-osaisien asemasta kansalaisina, se tuo esille koulutuspoliittisten ratkaisujen perusteluita ja tutkittaessa ”ei-normaalialla” lapsuutta selkiytetään myös normaalin lapsuuden rajoja.

Sääty-yhteiskunnan mureneminen ja kansalaisyhteiskunnan nousu ajoittuvat 1800–1900-lukujen taitteeseen. Uuden rationaaliseksikin kuvatun yhteiskunnan uhkana pidettiin sosiaalisen kiinteyden löyhtymistä. Siksi koulutuksella ja valistuksella pyrittiin lisäämään yhteiskunnallista koheesiota. Kansakoulunkäynnistä muodostui kansalaisuuden mitta, johon myös köyhäinhoidon ja lastensuojelun alaiset lapset haluttiin sovittaa. Tiedollinen kelpoisuus nousi tavoitellun kansalaisuuden edellytykseksi.

Koulutuksella pyrittiin yhtäältä antamaan kansalaisvalmiudet – kuten luku- ja kirjoitustaito – joita kansalainen tarvitsi toimiakseen kansalaisyhteiskunnan jäsenenä. Toisaalta koulutuksella yritettiin juurruttaa kansalaiseen oikeanlaiset arvot ja käyttäytymistavat – lapsia kasvatettiin ahkeruuteen, siisteyteen ja hyvään käytökseen.

Marjo Niemisen tutkimuksen lähtökohtana on tarkastella köyhäinhoito- ja lastensuojelulapsiin liittyvää koulutusdiskurssia. Aineistokseen hän on valinnut komiteamietintöjen, tilastojen, lakien ja asetusten sekä muun niin sanotun virallisen aineiston lisäksi aikalaiskirjallisuutta ja aiheeseen liittyvää aikakauslehdistöä. Tutkijan ututteruus aineiston keräämisessä ja analysoinnissa on kunnioitettavaa.

Kansalaisyhteiskunnan syntyyn liittyi keskustelu yhteiskunnallisesta tasa-arvosta, mihin